

University of Groningen

De geestelijk verzorger in beeld. Tegenstrijdige opvattingen en verwachtingen

Zock, T.H.

Published in:
 Tijdschrift Geestelijke Verzorging

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
 Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
 2005

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
 Zock, T. H. (2005). De geestelijk verzorger in beeld. Tegenstrijdige opvattingen en verwachtingen. *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 8(34), 15 - 23.

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

De geestelijk verzorger in beeld

Tegenstrijdige opvattingen en verwachtingen

Dr. Hetty Zock

Wat wil de klant van de geestelijk verzorger eigenlijk? Hetty Zock laat in dit artikel zien hoe gecompliceerd onderzoek naar de behoefte aan geestelijke verzorging is. Recente studies maken duidelijk dat de beelden bij de klanten divers zijn en ook de geestelijk verzorgers over hun product verschillende opvattingen hebben. Haar conclusies zijn tegelijkertijd waardevolle aanbevelingen aan de beroepsgroep.

Het artikel is een bewerking van een lezing gehouden op de studiedag 'Klant is koning. Nieuwe perspectieven voor de geestelijke verzorging', georganiseerd door de geestelijk verzorgers van het Academisch Ziekenhuis Groningen en de Faculteit der Godgeleerdheid en Godsdienstwetenschap van de Rijksuniversiteit Groningen op 6 december 2004. Hetty Zock is als universitair docent godsdienstpsychologie & coördinator master 'Geestelijke Verzorging' verbonden aan de Rijksuniversiteit Groningen. Correspondentieadres: t.h.zock@theol.rug.nl

INLEIDING

Uit een onderzoek van het dagblad *Trouw* afgelopen jaar bleek dat er een groot tekort is aan geestelijk verzorgers in zorginstellingen. De adviesnorm van één geestelijk verzorger op 150 bewoners wordt

vaak niet gehaald. Naar aanleiding van dit onderzoek hebben minister van Boxtel en staatssecretaris Ross-van Dorp gepleit voor 'fundamenteel onderzoek naar de behoefte aan geestelijke verzorging'.¹ De klant is immers koning en behoefteonderzoek past in deze tijd van vraaggestuurd en klantgericht werken. In dit artikel wil ik laten zien, dat onderzoek naar de behoefte aan geestelijke verzorging niet zo eenvoudig is. Een belangrijke reden daarvan is mijns inziens dat het beeld dat men heeft van 'geestelijke verzorging' zo verschillend kan zijn.

Als bij de opname in een ziekenhuis gevraagd wordt of u prijs stelt op een bezoek van de geestelijk verzorger, welk beeld rijst er dan bij u op? Denkt u in eerste instantie aan een kerkelijk ambtsdrager, een dominee, pastoor of imam, die een religieuze gemeenschap representeert? Aan iemand die je met behulp van inzichten uit de kunst, filosofie en wereldliteratuur een ander perspectief op je leven kan laten zien? Of aan een aandachtige hulpverlener die rustig de tijd neemt om met je te praten over je ervaringen, waarbij diens beroepsmatige achtergrond er niet zoveel toe doet?² En zal de term 'geestelijk verzorger' bij veel hedendaagse mensen niet vooral een vraagteken oproepen?

De variëteit aan opvattingen over geestelijke verzorging wordt ook weerspiegeld in de vele bestaande omschrijvingen van het vak: 'pastoraat', zoals blijkt uit de nog regelmatig voorkomende benaming 'pastorale dienst'; 'geestelijke zorgverlening', een term die gemunt is door de bijzonder hoogleraar geestelijke verzorging in Kampen, Johan Bou-

wer (1998 en 2003); 'geestelijke begeleiding', de term die aan de Universiteit voor Humanistiek wordt gehanteerd; 'geestelijk werk', de term van de vereniging Albert Camus; 'begeleiding en hulpverlening op het gebied van zingeving', de definitie van de VGVZ. Verder zijn er nog diverse meer algemene omschrijvingen, zoals 'begeleiding bij existentiële, geloofs- en levensvragen'. En recent pleitte de nieuwe hoogleraar praktische theologie in Tilburg, Doris Nauer (2004), voor herinvoering van de term 'christelijke zielzorg' in plaats van 'geestelijke verzorging'. Alle benamingen en omschrijvingen worden in de literatuur theologisch, wijsgerig-antropologisch en sociaal-wetenschappelijk op verschillende wijzen onderbouwd.³ De discussies over de theoretische onderbouwing van het vak hebben vaak het karakter van een ideologische strijd. Het gaat om mens- en wereldvisie, religieuze overtuigingen, het belang dat men hecht aan ambtelijke binding en hoe men de positie van geestelijk verzorger in een instelling ziet - als lid van het zorgteam of als kritische luis in de pels.

We moeten concluderen dat er heel verschillende en onderling tegenstrijdige opvattingen bestaan over wat geestelijke verzorging inhoudt, niet alleen bij de 'klanten', maar vooral ook bij de geestelijk verzorgers zelf. Om het in marketing termen te zeggen: de 'corporate identity', de beroepsidentiteit van de geestelijk verzorger is onduidelijk (Landman 1998, p. 5). Het zou ook vreemd zijn als het anders was. De strijd om de benaming en de legitimatie van het vak is een afspiegeling van wat er in onze samenleving aan de hand is op het gebied van religie en levensbeschouwing: de secularisering enerzijds, en de pluralisering en fragmentarisering anderzijds. Als er een beroepsgroep is die weet heeft van deze veranderingen op levensbeschouwelijk gebied, en van de grote invloed die dit kan hebben op het dagelijks leven van mensen, dan zijn het geestelijk verzorgers. Zij krijgen te maken met mensen van alle mogelijke levensbeschouwelijke achtergronden, die in een moeilijke situatie zoeken naar zin en de relevantie van religie of levensbe-

schouwing. Ik zie geestelijke verzorging als bruggehoofd in een samenleving die op religieus en levensbeschouwelijk gebied sterk veranderd is.⁴

Momenteel rekent slechts 33% van de Nederlandse bevolking zich tot een kerkgenootschap, terwijl dit acht jaar geleden nog 50% was (Stoffels 2004). Daarnaast zijn er diffuse vormen van geloven ontstaan; mensen zoeken naar zin op de vrijzwevende markt van religie en zingeving.⁵ Levensbeschouwelijke begeleiding zal er dus niet eenvoudiger op worden. Maar dat alles neemt niet weg dat de onduidelijke beroepsidentiteit een handicap is bij de onderbouwing en legitimatie van het vak en een groot gevaar vormt in een situatie van bezuinigingen. Als je je eigen product niet helder kunt omschrijven, heb je een probleem.

Het lijkt mij in deze situatie van groot belang om bij de discussie over de identiteit van het vak uit te gaan van de empirie. Niet alleen van de situatie in levensbeschouwelijk Nederland zoals die op dit moment is en in de nabije toekomst verwacht wordt, maar ook van wat in de ideologische strijd van geestelijk verzorgers, theologen en filosofen onderling nogal eens onderbelicht raakt: wat wil de klant van de geestelijk verzorger eigenlijk? In het vervolg van dit artikel wil ik een overzicht geven van het empirisch onderzoek dat de laatste 10 jaar gedaan is op het gebied van geestelijke verzorging. Wat willen de klanten? (Behoeftesonderzoek.) Wat zijn hun ervaringen met geestelijke verzorging? (Tevredenheidsonderzoek.) Hoe zien zij de geestelijk verzorgers, en hoe zien geestelijk verzorgers zichzelf? (Onderzoek naar beeldvorming.) In behoeftesonderzoek en tevredenheidsonderzoek speelt beeldvorming altijd een grote rol. Of men wel of geen contact wil met de dienst geestelijke verzorging, hangt namelijk af van wat men zich daarbij voorstelt. En tevredenheid over geboden geestelijke verzorging wordt mede bepaald door hoe de betreffende geestelijk verzorger waar men contact mee had zijn of haar taak opvat.

De opzet is als volgt. Na enige algemene observaties (§ 1) geef ik een overzicht van de belangrijkste

onderzoeken (§ 2) en bespreek ik de resultaten op het gebied van beeldvorming (§ 3) en van tevredenheid met en behoefte aan geestelijke verzorging (§ 4). Ik sluit af met enkele conclusies en aanbevelingen (§ 5). Vooraf nog het volgende. Ik realiseer me dat ik door te spreken over 'geestelijke verzorging' ook een positie heb ingenomen in de ideologische strijd. Ik kies voor deze term, omdat hij in de wet en door de VGVZ gehanteerd wordt, en gangbaar is in zorginstellingen, bij de krijgsmacht en bij justitie. De term lijkt zo de meest maatschappelijk geaccepteerde benaming van een beroep in ontwikkeling te zijn.

§ 1. ALGEMENE OBSERVATIES DIVERSE CONTEXTEN

Allereerst viel bij het inventariseren van onderzoek de veelheid aan perspectieven en contexten op.

In de verschillende werkvelden van de zorg (waar de meeste geestelijk verzorgers werken), de krijgsmacht en justitie kan geestelijke verzorging een heel andere plaats en functie hebben. Voor de ontwikkeling van de beroepsidentiteit van de geestelijk verzorger in Nederland lijkt het me van groot belang dat geestelijk verzorgers uit deze verschillende velden meer met elkaar gaan overleggen, bijvoorbeeld rond de wettelijke fundering van geestelijke verzorging. In dit overzicht beperk ik mij vooral tot onderzoek naar geestelijke verzorging in zorginstellingen, maar betrek daarbij wel als vergelijkingsmateriaal twee recente onderzoeken naar geestelijke verzorging in de krijgsmacht en in justitiële inrichtingen.

Maar ook als we ons beperken tot de zorg zijn er nog zoveel verschillende invalshoeken: verstandelijk gehandicaptenzorg, geestelijke gezondheidszorg, ouderenzorg, algemeen ziekenhuis.⁶ Wat klanten nodig hebben van de geestelijke verzorging kan in elke setting weer anders zijn. Zo kan de vrijplaatsfunctie van de geestelijk verzorger (hoe dan ook opgevat) heel essentieel zijn voor een psychiatrische patiënt die tegen zijn wil is opgenomen; een zwaar verstandelijk gehandicapte zal er vooral

baat bij hebben dat de geestelijk verzorger geïntegreerd werkt en zoveel mogelijk uitwisselt met andere zorgverleners. En dan zijn er ook nog de verschillen tussen bijvoorbeeld een verpleeghuis op het platteland in het Katholieke Limburg en een Academisch Ziekenhuis in het geseculariseerde Amsterdam. Kortom: wat wil de klant? De uitkomsten van onderzoek daarnaar zijn heel contextgebonden, en dat zal duidelijk gemaakt moeten worden aan politici en beleidsmakers.

Verder moet ook helder zijn op welke klanten behoefteonderzoek zich richt. Men zal in eerste instantie denken aan cliënten, patiënten, bewoners, gedetineerden – wat ik 'directe klanten' noem. Maar men kan ook denken aan managers en andere werkers in de instellingen waar geestelijk verzorgers in dienst zijn. Die categorie duid ik aan als 'indirecte klanten'.

Weinig onderzoek

Tot 10 jaar geleden was er bijna geen onderzoek gedaan naar geestelijke verzorging, en waren er ook weinig gegevens op basis waarvan men onderzoek kon doen, zoals op elkaar afgestemde registratiesystemen en patiëntendossiers (Van der Loo e.a. 1998, p. 5). De laatste jaren begint het onderzoek naar geestelijke verzorging op gang te komen. Het eerste onderzoek dat veel kwantitatieve gegevens opleverde over het gehele veld van de geestelijke verzorging in de gezondheidszorg was dat van het Trimbosinstituut, *Beroep: geestelijk verzorger* (De Roy e.a. 1997). Verder valt op dat er, in tegenstelling tot het veld van de geestelijke gezondheidszorg, weinig onderzoek is gedaan vanuit het cliëntperspectief.⁷ Vragen naar de behoefte en tevredenheid van klanten maken echter meestal wel deel uit van de onderzoeken.

Geloofs- en levensvragen zijn moeilijk te peilen

Een van de eerste publicaties is van Marijke Prins, *Geestelijke zorgverlening in het ziekenhuis* (1996). Uit haar uitstekende en inspirerende onderzoek wordt duidelijk hoe lastig behoefteonderzoek op het terrein van geloofs- en levensvragen ('de gees-

telijke dimensie') is, juist omdat het niet zo gemakkelijk is dit soort vragen te stellen en om deze vervolgens als zodanig te herkennen en adequaat te verwijzen. 'Geloofs- of levensvragen in de situatie van ziek-zijn manifesteren zich niet als zodanig, maar moeten vaak begrepen worden uit een vage vraag, een vaag gevoel of een bepaalde beleving.' (Prins 1996, p. 155) Er zijn de nodige emotionele en sociale drempels om zich de vragen bewust te worden en er hulp bij te zoeken, en de vraag zit vaak verstopt achter medische klachten. De schroom van mensen om geloofs- en levensvragen te stellen blijkt ook uit resultaten van ander onderzoek; zo komt contact met de geestelijk verzorger relatief weinig tot stand op eigen initiatief van de patiënt.⁸ Als geloofs- en levensvragen zo moeilijk boven tafel te krijgen zijn, dan moeten we daar terdege rekening mee houden bij behoefteonderzoek, en moeten we oppassen met een te simpel opgevat vraaggericht werken, in de zin van 'de klant vraagt er niet zelf om, dus is er geen behoefte aan'. De terugloop van het kerklidmaatschap en het diffuse zoeken naar zin en levensoriëntatie in onze samenleving zullen dit probleem nog versterken.

§ 2. OVERZICHT VAN DE BELANGRIJKSTE ONDERZOEKEN

Algemeen ziekenhuis: Prins 1996 (behoefteonderzoek); Landman 1998 (onderzoek naar beeldvorming); Van der Loo e.a. 1998 (onderzoek naar functie-uitvoering van geestelijk verzorgers en waardering daarvan door cliënten).

Geestelijke verzorging in een periklinische en poliklinische setting: Hanrath & Veltkamp 2001 en Veltkamp 2001; De Vries & Van Gilst 2001; Van Rossum 2001.

Geestelijke Gezondheidszorg: Lang 1995 (antropologisch onderzoek naar omgang met de existentiële dimensie in een psychiatrisch ziekenhuis); Pieper & Van Uden 2000 en 2001 (behoefteonderzoek).

Ouderen- en verpleeghuiszorg: Stichting Cascade in samenwerking met het NIZW (Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn): 'Zorg en zingeving. Een on-

derzoek naar het zorgaanbod rond zingevingsvragen bij thuiswonende, zorgbehoevende ouderen' (Zorg & Zingeving - Project Informatie Bulletin 2002-2004; Grul 2004); Stichting Partners in de Zorg in Heemskerk gaat een behoefteonderzoek starten. Stichting Skewiel-Trynwalden in Friesland heeft plannen voor de reorganisatie van de geestelijke zorg en zoekt daarbij samenwerking met de plaatselijke levensbeschouwelijke en religieuze organisaties.

Verstandelijk gehandicaptenzorg: Voor zover mij bekend is hier weinig empirisch onderzoek gedaan; wel zijn er vele projecten rond de geestelijke zorg, zoals de Handreiking Levensbeschouwelijke ondersteuning van de Stichting Philadelphia (2003).

Justitiële inrichtingen: Spruit e.a. 2003 (een KASKI-onderzoek bij directeuren, geestelijk verzorgers en ingeslotenen in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken).

Krijgsmacht: Elzinga 2004 (een onderzoek naar de samenwerking tussen commandanten en geestelijk verzorgers binnen de Koninklijke Landmacht).

Dit overzicht van onderzoeken is het resultaat van een eerste inventarisatie en niet volledig. De onderzoeken zijn verschillend van focus en karakter; ze variëren van kleinschalig afstudeeronderzoek tot grootschaliger onderzoek, zoals dat van het Trimbosinstituut en van het KASKI. Sommige onderzoeken zijn gericht op de concrete reorganisatie van de geestelijke verzorging in een bepaalde zorginstelling, andere willen een overzicht geven van geestelijke verzorging in een bepaalde setting. We moeten dus voorzichtig zijn er te algemene conclusies aan te verbinden. Ik zal hier enkele opvallende resultaten naar voren halen, die uitgangspunt kunnen zijn voor verdere reflectie en voor verder onderzoek. Ik concentreer me op wat er duidelijk wordt over het beeld van, de tevredenheid met en de behoefte aan geestelijke verzorging.

§ 3. RESULTATEN: BEELDVORMING HET CLIËNTPERSPECTIEF

Het enige expliciete onderzoek naar beeldvorming

is dat van Tonnie Landman in het kader van haar doctoraalscriptie voor de Universiteit voor Humanistiek (1998). Op basis van marketing theorie heeft zij kleinschalig, kwalitatief onderzoek gedaan onder 17 mensen die in een ziekenhuis hebben gelegen. Maar ook in andere onderzoeken kan men informatie vinden over het beeld dat klanten blijken te hebben van geestelijke verzorging.⁹ Enkele opvallende zaken:

1. Het beeld dat andere werkers in een instelling van geestelijke verzorging hebben blijkt onduidelijk te zijn. Termen die genoemd worden zijn: onduidelijk, gedifferentieerd, gefragmenteerd. Dit vinden we terug in onderzoeken in het algemeen ziekenhuis (Prins 1996, p. 174; Landman 1998, p. 71), de GGZ (Lang 1998, p. 103) en de krijgsmacht (Elzinga 2004, p. 51). Dat is natuurlijk ook geen wonder, als er zulke tegenstrijdige opvattingen bestaan over wat geestelijke verzorging is. Hoopgevend is wel, dat de betreffende werkers en zorgverleners de onduidelijkheid betreuen omdat dit de samenwerking bemoeilijkt.

2. Geestelijke verzorging wordt sterk geassocieerd met kerk en geloof, sterker dan de praktijk van het werk rechtvaardigt. Dit geldt zowel voor directe als voor indirecte klanten (Prins 1998, p. 113). Landman (1998) spreekt wat polemisch van 'archaische beeldvorming': het beeld wordt vooral gevormd door de ambtshalve functies.

3. Daarnaast wordt geestelijke verzorging ook geassocieerd met 'geestelijke begeleiding bij problemen', iets waarbij men niet alleen aan geestelijk verzorgers denkt, maar ook aan andere hulpverleners zoals maatschappelijk werkers en psychologen (Landman 1998, p. 69). Uit verschillende onderzoeken blijkt dat men de geestelijk verzorger ziet als een empathische gesprekspartner, met wie je diverse problemen en vragen kunt bespreken. Een belangrijke vraag voor discussie zou zijn, in hoeverre hier een specifieke taak van de geestelijk verzorger ligt.

Zelfbeeld van de geestelijk verzorgers

1. Het presentiemodel is dominant. In het onder-

zoek van het Trimbosinstituut komt naar voren dat de meeste geestelijk verzorgers zich kunnen vinden in de taakopvatting 'er zijn', en dat ze empathie hun belangrijkste instrument noemen (De Roy e.a. 1997, p. 175v). Dit correspondeert met de populariteit van het zogenaamde presentiemodel van Andries Baart (2001). Het presentiemodel staat voor een subjectiverende en hermeneutische benadering, met als kernwoorden, nabijheid, zorgzame betrokkenheid, aandacht voor beleving, begrip en levensverhaal. Hiertegenover plaatst Baart de objectiverende interventiebenadering, waarin planmatig en theoriegestuurd gewerkt wordt via standaardhandelingen en procedures, en men gericht is op het oplossen van problemen (Baart 1997).¹⁰ De keuze van geestelijk verzorgers voor het presentie- of het interventiemodel valt voor een groot deel samen met de visie op al dan niet geïntegreerd werken. Hier kom ik straks nog op terug.

2. Geestelijk verzorgers laveren in de praktijk tussen twee taakopvattingen, die van ambtsdrager en die van algemeen levensbeschouwelijk deskundige. Het Trimbosinstituut onderzoek constateerde in 1997 een tendens naar 'een algemene levensbeschouwelijke houding van geestelijke verzorging' (De Roy e.a. 1997, p. 173v) naast de ambtelijke invulling. We vinden dit dilemma terug in de recente literatuur. Taakomschrijvingen die vooral belang hechten aan een specifieke levensbeschouwelijke invulling van het vak (Nauer 2004) staan tegenover taakomschrijvingen in algemene termen (Bouwer 2000 en 2003). De VGVZ neigt in haar definitie naar een meer algemene taakomschrijving, maar probeert door te laveren tussen Skylla en Charybdis door in de beroepsstandaard (2002) te spreken over 'professionele en ambtshalve begeleiding en hulpverlening op het gebied van zingeving'. Dit dilemma lijkt een onvermijdelijk gevolg van de ontkerkelijking en het diffuse zoeken naar zin.¹¹

3. Het verschil in opvatting over de functie van de vrijplaats hangt samen met het belang dat gehecht wordt aan het ambt (De Roy e.a. 1997, p. 161). In de opvattingen over vrijplaats in de literatuur van de

laatste jaren - het *Handboek Geestelijke Verzorging*, officiële stukken van de VGVZ, artikelen in tijdschriften - is een verschuiving te constateren. Eerst wordt het begrip vrijplaats vooral verbonden met het ambt, en wettelijk gelegitimeerd door de scheiding tussen kerk en staat en de godsdienstvrijheid; het begrip wordt zo verbonden met de normatieve professionaliteit van de geestelijk verzorger en krijgt een vakinhoudelijke legitimatie. De laatste jaren zie je vaker een zorginhoudelijke legitimatie van de vrijplaats: het is belangrijk dat er in de zorg een vertrouwenspersoon is. De vrijplaats verandert zo van een ambtelijke positie in een vertrouwensfunctie (Snoep 2004).

§4. RESULTATEN: TEVREDENHEID EN BEHOEFTE

Over het algemeen is men heel positief over de ervaringen met geestelijke verzorging. Er bestaat grote tevredenheid en waardering. Dit soort resultaten kunnen vertekend zijn, omdat - een algemeen probleem bij tevredenheidsonderzoek - alleen mensen die al positief staan ten opzichte van geestelijke verzorging meedoen aan het onderzoek. De grote tevredenheid wordt ook wel verklaard door het feit dat geestelijke verzorging altijd vrijwillig is; door het 'warme bad van de empathie' dat geestelijk verzorgers zouden bieden; of door de holistische benadering van de geestelijk verzorger. Maar het is beslist niet zo dat alleen een kleine groep klanten gebruik maakt van geestelijke verzorging.

Wat de directe klanten betreft: ondanks de schroom om te vragen, en het feit dat contact met de geestelijke verzorging vaak niet op eigen initiatief tot stand komt, wordt er in de praktijk veel gebruik van gemaakt. Er is een grote vraag naar geestelijke verzorging, vooral maar beslist niet alleen van mensen met een expliciet levensbeschouwelijke/religieuze achtergrond. Een illustratie hiervan is de uitkomst van een onderzoek in het AMC naar de behoefte aan periklinische verzorging. Van de patiënten die op het dagcentrum kwamen voor een behandeling (een chemo of een bloedtransfusie) maakte maar liefst

64% gebruik van een aangeboden gesprek met een geestelijk verzorger (De Vries & Van Gilst 2001, p. 4). In onderzoek in justitiële instellingen meldden 6 op de 10 gevangenen dat ze behoefte hadden aan geestelijke verzorging, en 1/3 van de onkerkelijke gevangenen (Spruit e.a. 2003, p. 145vv).

De indirecte klanten - managers, andere werkers of zorgverleners - zouden graag willen dat de geestelijk verzorger meer geïntegreerd werkte dan vaak gebeurt. Dit geldt voor de zorg (Lang 1995¹²; Prins 1996), maar bijvoorbeeld ook voor de commandanten in de landmacht (Elzinga 2004, pp. 51 en 52). Hier ligt een discrepantie, omdat geestelijk verzorgers gemiddeld iets minder geneigd zijn om geïntegreerd te werken. De indirecte klanten willen vooral dat de geestelijk verzorger meedraait in de organisatie, en vanuit het eigen perspectief een bijdrage levert aan de zorg, het klimaat en het functioneren van de organisatie. Dat hoeft overigens niet te betekenen dat de geestelijk verzorger zich zou moeten uitleveren aan de behandelwijzen, theorieën en modellen van andere disciplines, en dat er geen ruimte is voor de functie van criticus of vertrouwenspersoon.

Wat verwacht men van geestelijke verzorging? Directe en indirecte klanten verwachten activiteiten die met de ambtelijke functie samenhangen: kerkdiensten, religieuze rituelen, geloofsgesprekken. Maar wat men van de geestelijk verzorger zou willen wordt ook vaak geformuleerd in algemene termen, zoals emotionele begeleiding en begeleiding bij zin- en existentiële vragen. Pieper en Van Uden concluderen in hun onderzoek naar geestelijke verzorging in een psychiatrisch ziekenhuis: 'De dienst geestelijke verzorging dient zich ... in te stellen op een populatie die in toenemende mate behoefte heeft aan een existentieel counselor die op een persoonlijk toegesneden wijze aandacht weet te geven aan meer dan de traditionele cultische behoeften rond levenseinde en dood' (Pieper & Van Uden 2000, p. 14). Uit het KASKI-onderzoek in justitiële inrichtingen blijkt dat existentiële en relationele vragen het meest aan de orde komen in de gesprekken met

gedetineerden, terwijl de geestelijk verzorgers zelf de morele en religieuze aspecten van zingeving als hun specifieke taak benadrukken (Spruit e.a. 2003, pp. 60 en 145vv). Ook hier zien we weer een zekere discrepantie tussen het zelfbeeld van de geestelijk verzorger en wat de klanten willen.

§ 5. CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

Nogmaals wil ik benadrukken dat het besproken onderzoek erg divers is, en dat we dus niet simpelweg kunnen generaliseren. De plaats en functie van geestelijke verzorging zal in elke context weer anders zijn, en daarmee ook de verwachtingen die men heeft van de geestelijk verzorger en diens eigen taakopvatting. Ik kom tot de volgende conclusies:

* Er is meer dan voldoende vraag naar geestelijke verzorging, ook al is die vraag niet op een simpele manier te peilen. Het grootste probleem op dit moment lijkt mij dat van de beeldvorming te zijn. Het is onduidelijk wat geestelijke verzorging nu eigenlijk is – dat geldt voor de klanten, maar misschien nog wel meer voor de geestelijk verzorgers zelf. Een urgente opgave voor geestelijk verzorgers is dan ook om tegenstrijdige beelden en opvattingen over het vak op een constructieve manier boven tafel te krijgen. Een zakelijke en transparante discussie – ook al leidt die tot het erkennen van grote onderlinge verschillen – lijkt mij van het grootste belang voor de profilering van het vak naar buiten toe. Verder dient in toekomstig onderzoek naar de behoefte aan geestelijke verzorging de beeldvorming altijd betrokken te worden.

* Het is onvermijdelijk dat in die discussie de ambtelijke binding ter sprake zal komen. Het is de vraag of de grote nadruk op ambtelijk gebonden geestelijke verzorging nog voldoende spooft met de algemenere taakopvattingen die de ronde doen, met wat de klanten willen en met wat geestelijk verzorgers feitelijk doen. De eis van een ambtelijke binding zal problematischer worden, naarmate de taak van de

geestelijk verzorger meer opschuift in de richting van begeleiding op het gebied van zingeving en existentiële vragen. Ook is het op termijn niet te verdedigen dat, als minder dan een derde van de bevolking een band heeft met een religieus of levensbeschouwelijk genootschap, geestelijk verzorgers alleen gerekruteerd kunnen worden uit deze groep.

* Voor het ontwikkelen van de beroepsidentiteit van geestelijk verzorger vind ik het van groot belang om het presentiemodel en het interventiemodel niet tegen elkaar uit te spelen. Het is logisch en goed verdedigbaar dat geestelijk verzorgers, met hun geesteswetenschappelijke achtergrond als hermeneut, in de regel het presentiemodel als uitgangspunt nemen. Het model mag echter niet als legitimatie gebruikt worden om zich in eigen kring terug te trekken en om niet interdisciplinair te werken. Baart benadrukt dat de tegenstelling tussen presentie en interventie gradueel is. 'Interventiebenadering en presentiebenadering zijn geen alternatieven van elkaar, maar beide aspecten van eenzelfde aanbod' (Baart 1997, p. 218). In zijn visie zouden presentie-elementen meer deel uit moeten maken van de huidige zorg- en hulpverlening; interventies dienen meer plaats te vinden vanuit een basisattitude van presentie. Dit geldt mijns inziens ook voor geestelijk verzorgers. Door hun methodische en theoretische aandacht voor de leefwereld, voor beleving en betekenisgeving, en voor de niet-maakbare en niet-beheersbare dimensies van het leven hebben zij veel te bieden aan een belevingsgerichte, integrale zorg- en hulpverlening, maar kunnen en moeten zij ook een bijdrage leveren aan zorg- en behandeldoelen. Als men bij 'behandelen' maar niet alleen denkt aan objectiverend, protocolair en oplossingsgericht werken. Zo wordt ook geen recht gedaan aan de diversiteit aan benaderingen in andere disciplines. Ik zou er dan ook voor willen pleiten dat geestelijk verzorgers meer aansluiting zoeken bij subjectiverende benaderingen in zorg- en hulpverlening, in het verlengde van het holistische zorgconcept.¹³

* Geestelijk verzorgers kunnen een belangrijke functie vervullen, niet alleen omdat zij vanuit hun eigen invalshoek kritische vragen kunnen stellen bij de maatschappelijke tendensen van marktgerichtheid en maakbaarheid, maar ook omdat zij het bruggenhoofd vormen van een andere manier van omgaan met religie, levensbeschouwing, zingeving en existentiële vragen in onze samenleving. Kerken en andere levensbeschouwelijke instituten kunnen in dit opzicht veel van geestelijk verzorgers leren.

NOTEN

- ¹ Zie resp. Trouw, 19/6/2004, p.1 en Trouw, 22/6/2004, p.12. Ross-van Dorp sprak op op het VGVZ symposium 'Product of pas-sie?', 21 juni 2004.
- ² Zie de vele fraaie foto's in Dornseiffen 1997.
- ³ In zijn Kampense oratie wijst Johan Bouwer (2003) ook op de conceptuele onduidelijkheid in de omschrijving van het domein van de geestelijke verzorging.
- ⁴ Zie Becker & de Wit 2000 en het recente onderzoek van Stoffels naar bijbelbezit en bijbelgebruik (Stoffels 2004; 'Onderzoek - Gods woord heeft steeds minder lezers', Trouw, 21/10/2004).
- ⁵ Hjime Stoffels verwacht dat over 10 jaar slechts 33% van de Nederlanders lid zal zijn van een godsdienstig genootschap - inclusief Hindoes en Moslims, en dat men op nog diffusere wijze zal zoeken naar zin en levensoriëntatie. Hjime Stoffels, 'De velden zijn wit. Gedachten over religie en levensbeschouwing in 2014', lezing op het symposium 'Klant is koning', AZG Groningen, 6 december 2004.
- ⁶ Zie bijvoorbeeld de schetsen in Doolaard 1996 en Jenner e.a. 1998.
- ⁷ Voor een overzicht van onderzoek vanuit het cliëntperspectief in de GGZ, zie Hutschemaekers e.a. 2004, pp. 7-9.
- ⁸ Zie bijvoorbeeld Landman 1998, p.71; Van der Loo e.a. 1998, p.59v.
- ⁹ Een onderzoek naar beeldvorming van de geestelijke verzorging in de krijgsmacht is gedaan door Klijnhout (2002). Zie voor deze discussie ook Molenaar 2004.
- ¹⁰ Rebel (1993) heeft in zijn inaugurele rede aan de Rijksuniversiteit Groningen gewezen op vergelijkbare dilemma's voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen.
- ¹¹ Yvonne Lang houdt op basis van haar onderzoek een pleidooi voor geïntegreerde geestelijke verzorging als aandacht voor de existentiële dimensie in het gehele proces van zorg en behandeling (Lang 1995, p. 170).
- ¹² Zie bijvoorbeeld Van Kalmthout e.a. 2001 en Hutschemaekers & Festen 2004, die laten zien dat er in de persoonsgerichte psychotherapie volop aandacht is voor persoon, levensverhaal en zingeving.

LITERATUUR

Baart, A., 'Methodiek, zorgbenadering en professionaliteit', in: Marian Verkerk (red.), *Denken over zorg. Concepten en praktijken*, Utrecht: Elsevier/De Tijdstroom, 1997, pp. 205-223.

Baart, A., *Een theorie van de presentie*, Utrecht: Lemma, 2001.

Becker, J.W. & J.S.J. de Wit, *Secularisatie in de jaren negentig: Kerkiid-*

maatschap, veranderingen in opvattingen en een prognose, Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2000.

Beroepsstandaard voor de geestelijk verzorger in zorginstellingen, VGVZ, 2002 (<http://www.vgvz.nl/beroepsstandaard.pdf>).

Bouwer, J., *Grondslagen van geestelijke zorgverlening als wetenschappelijke discipline* (inaugurele rede Rijksuniversiteit Groningen), CVZ, 1998.

Bouwer, J., *Van de kaart naar het gebied. Het domein van de geestelijke zorgverlening*, Kamper Oraties 24, Kampen: Theologische Universiteit van de Gereformeerde Kerken in Nederland, 2003.

Doolaard, J.J.A. (red.), *Handboek geestelijke verzorging in zorginstellingen*, Kampen: Kok, 1996.

Dornseiffen, H., *Vele gezichten van zorg*, Kampen: Kok, 1997.

Elzinga, C.J.C., *Romeo en Juliette. Een onderzoek naar de samenwerking tussen commandanten en geestelijk verzorgers binnen de Koninklijke Landmacht*, doctoraalscriptie VU Amsterdam, 2003/2004.

Grul, Y., 'Geestelijke verzorging in een veranderende context. Een onderzoek binnen de stichting Cascade', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 7(32) 2004, pp. 44-47.

Handreiking levensbeschouwelijke ondersteuning van cliënten, Stichting Philadelphia Zorg, 2003.

Hanrath, A.C.H. & H.J. Veltkamp, *De uitslag. Een verkennend onderzoek naar periklinische geestelijke verzorging*, Catharinaziekenhuis en Diaconessehuis Eindhoven (ongepubliceerd onderzoeksverslag; zie ook Veltkamp, 2001).

Hutschemaekers, G. e.a., *Vragen naar zin. Het perspectief van de GGZ-dienst*, Tilburg: KSGV, 2004.

Hutschemaekers, G. & Th. Festen, 'Waarover praten zij? Over hulpvragen van cliënten en antwoorden van hulpverleners', in: Hutschemaekers e.a., *Vragen naar zin*, 2004, pp. 15-33.

Jenner, J.A. e.a., *Wel bezorgd. Geestelijke verzorging en gezondheidszorg*, Kampen: Kok, 1998.

Kalmthout, M. van e.a., *Spiritualiteit in psychotherapie?*, KSGV Tilburg, 2001.

Klijnhout, M.N.M., *De geestelijke verzorging bij de Koninklijke Marechaussee. Een onderzoek naar beeldvorming van de leden van de Koninklijke Marechaussee over de Diensten Geestelijke Verzorging*, 2002.

Landman, T., *Beeldvorming over geestelijke verzorging*, doctoraalscriptie Universiteit voor Humanistiek, Utrecht, 1998.

Lang, Y.M.C., *Het mag (nog) geen naam hebben. Geestelijke verzorging in een psychiatrisch centrum*, Utrecht: ISOR, 1995.

Loo, D. van der, L. Jabsaj en I. Goudriaan, *De geestelijk verzorger in het algemeen ziekenhuis. Een praktijkstudie naar functie-uitvoering van geestelijk verzorgers en waardering daarvan door patiënten*, Utrecht: Trimbos-instituut, 1998.

Molenaar, B., 'Wat kunnen wij voor u betekenen? De benoeming van onze beroepsidentiteit', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 7(32) 2004, pp. 20-23.

- Nauer, D., *Van geestelijke verzorging naar christelijke zielzorg. Pleidooi voor een hedendaags zielzorgconcept*, inaugurele rede Theologische Faculteit Tilburg, 2004.
- Pieper, J.Z.T. & M.H. F. van Uden, *Geestelijke verzorging op Van Gogh. Onderzoek onder cliënten van het Vincent van Gogh Instituut naar hun geloof/levensbeschouwing en hun behoefte aan geestelijke verzorging*, Venray, 2000.
- Pieper, J.Z.T. & M.H. F. van Uden, *Geestelijke verzorging op De Fontein. Onderzoek onder cliënten van De Fontein naar hun geloof/levensbeschouwing en hun behoefte aan geestelijke verzorging*, Utrecht, 2001.
- Prins, M.C.J., *Geestelijke zorgverlening in het ziekenhuis*, Dwingeloo: Kavanah, 1996.
- 'Product of passie?', themanummer *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 7 (32) 2004.
- Rebel, J.J., *Geestelijke Verzorging tussen Kruis en Mint. Ambivalenties in het werk van de geestelijk verzorger in zorginstellingen*, inaugurele rede Rijksuniversiteit Groningen, 18 oktober 1993.
- Rossum, W. van, 'Hoe gaat het met u...? Een behoeftepeiling', in: *Tijdschrift Geestelijke Verzorging*, 4(20) 2001, pp. 9-14.
- Roy, A. de, L. Neijmeijer, D. Oenema en G. Hutschemaekers, *Beroep: Geestelijk verzorger*, Utrecht: Trimboe-instituut, 1997.
- Snoep, L., 'Vrijplaatsfunctie', ongepubliceerd paper voor de masteropleiding 'Geestelijke Verzorging', Rijksuniversiteit Groningen, 2004.
- Spruit, L., T. Bernits en C. Woldringh, *Geestelijke verzorging in justitiële inrichtingen. Een onderzoek bij directeurs, geestelijk verzorgers en ingesloten in het gevangeniswezen, jeugdinrichtingen en tbs-klinieken (KASKI rapport 5/202)*, Nijmegen: KASKI/ITS, 2003.
- Stoffels, H.C., 'Volksboek of vergeetboek? Bijbelbezit en bijbelgebruik in Nederland 2004', in: E. Drayer e.a., *De Bijbel opnieuw vertaald*, Amsterdam: Trouw Dossier 34, 2004, pp.163-200.
- 'Onderzoek - Gods Woord heeft steeds minder lezers', *Trouw (De Verdieping)*, 21-10-2004.
- Veltkamp, H.J., 'Fijn dat u belt...! Perklinische geestelijke verzorging tussen vraag en aanbod', *Tijdschrift Geestelijke Verzorging* 5 (20) 2001, pp. 19-27.
- Vries, J.E. de & M. van Gilst, *Kort dag. Rapportage van de peiling periklinische geestelijke verzorging in het AMC, AMC/UvA*, 2001.
- Zorg & Zingeving - Project Informatie Bulletin*, Utrecht: Stichting Cascade, 2002-2004.